

Orchideeën in de heemtuin

Henk-Jan van der Veen

In het boek 'Orchideeën in de tuin' van de Tsjechische schrijver O. Zadovsky wordt een methode beschreven om orchideeën in de tuin te kweken en te houden. Zadovsky suggereert dat het houden van orchideeën minder moeilijk is dan vaak wordt beweerd.

Naar aanleiding van dit boek heb ik enige jaren geleden zelf een kalkrijke hoek in mijn tuin aangelegd, met daarin krijtplanten en enkele soorten inheemse orchideeën. In de loop der jaren heb ik wisselende resultaten gehad met orchideeën. Er zijn een aantal soorten die goed en andere die minder goed kunnen overleven in de heemtuin.

In dit artikel wil ik de methode van aanleg, de verzorging en de gebruikte soorten nader beschrijven. Bij deze methode zijn vrijwel alle soorten aangeplant. Dit neemt niet weg dat op deze manier een interessante begroeiing kan ontstaan, welke volgens mij goed toepasbaar is in zgn. milieuschalen en kleine tuinen.

Inleiding

Er is in de laatste jaren veel onderzoek gedaan naar de levenswijze van orchideeën. Hierbij werd vooral gekeken naar de **relatie tussen orchidee en schimmel**. De meest recente onderzoeken tonen aan dat er niet zo zeer sprake is van *symbiose* tussen orchidee en schimmel, maar eerder van een *parasitaire relatie*, waarbij de orchidee de schimmel gebruikt als leverancier van voedingsstoffen. Verder was al langer bekend dat schimmels zich zonder deze relatie goed in de bodem kunnen handhaven, mits deze vrij is van meststoffen. Bij de kieming van het zaad gebruiken de jonge planten de mycorrhizaschimmel om voedingsstoffen op te nemen. Eenmaal in het volwassen stadium blijven sommige soorten gebonden aan schimmels, andere kunnen zonder schimmel overleven. Vooral in deze laatste groep zitten een aantal soorten die geschikt zijn voor de heemtuin.

Dr. Chris van Leeuwen, mede-auteur van 'Wilde planten I, II en III', noemde orchideeën **grensgevalen**. Hiermee bedoelde hij dat deze vooral voorkomen op de overgang van verschillende bodemtypen. Deze situatie staat ook wel bekend als *limes divergens*, oftewel: fijnkorrelige gradiënten. Uit het boek komt naar voren dat 'kalkorchissen' vaak voorkomen op de overgang van struweel naar grasland (zoom- en mantelvegetaties).

In hetzelfde boek wordt gesuggereerd dat de omzetting van oud (half verteerd) organisch materiaal een positieve invloed heeft op het orchideeënmilieu. Enkele publicaties in het blad van de Nederlandse Orchideeënvereniging bevestigen deze bewering en vermelden bovendien dat de schimmels die voor de omzetting verantwoordelijk zijn, waarschijnlijk dezelfde zijn als degenen, die de orchidee aan voedingsstoffen helpen. Deze informatie vormt een interessant gegeven voor de aanleg van een kalkmilieu met orchideeën.

Zadovsky vermeerderde orchideeën

Bijenorchis in eigen tuin

foto: Henk-Jan v.d. Veen

door de schimmels in bakken te kweken, om ze daarna in de tuin uit te zetten. Zodoende konden de orchideeën zich na verloop van tijd uitzaaïen naar andere plaatsen. Tegenwoordig is men redelijk gevorderd in het kweken van orchideeën in vitrocultuur. De schimmel wordt hierbij op een voedingsbodem gekweekt, waarna het zaad wordt uitgezaaid. Op deze wijze kan er voor gezorgd worden dat de schimmel met de opgepotte orchidee meeverhuist naar de tuin.

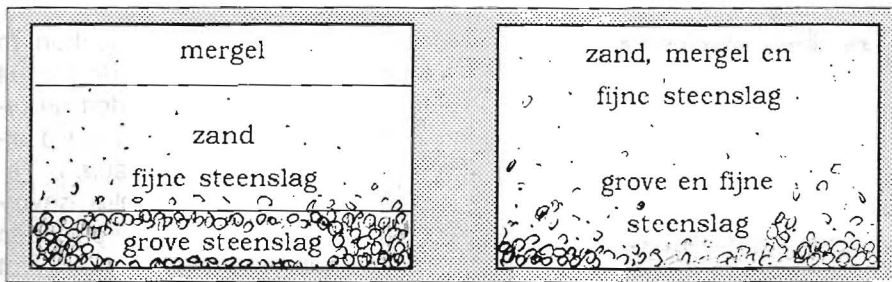
Methode van aanleg

Bij de aanleg zijn een aantal factoren van belang:

- kalk- en voedselrijkdom van de bodem
- vocht in zomer en winter
- organisch materiaal

Bij de inrichting van het **kalkrijke milieu** in mijn eigen tuin is 30-40 cm van de aanwezige (voedselrijke) grond afgegraven en vervangen door een kalkrijke laag. Deze laag bestaat uit een mengsel van **matig, voedselarm zand, steenslag en vooral mergel**. Hier kan men zelf nog variatie in aanbrengen, door gebruik te maken van andere grondsoorten, zoals lemig zand, gravel, lava of fijn gebroken puin. Sommige van deze materialen bevatten kalk, wat van belang is voor het toekomstige milieu. Op kalkarme gronden kan men dit tekort aanvullen door b.v. mergel of schelpegrit. Van een steenhouwerij heb ik zelf een aantal mergelblokken gekregen. Een andere mogelijkheid is de ENCI-kalk (geen cement!), welke in zakken verkrijgbaar is. Deze kalk heeft als nadeel dat deze bij regen gauw dichtslaat en een harde laag vormt. Deze kan dus alleen in combinatie met andere substraten gebruikt worden. Naast de kalkrijkdom is ook de **vochtvoorziening** van belang. 'Kalkorchideeën', met name soorten die met een bladrozet overwinteren (Ophrys, Anacamptis) hebben vooral in de winter een hekel aan nattigheid en verlangen daarom een waterdoorlatende bodem.

Door het gebruik van grovere steenslag kan het overtollige vocht afgevoerd worden. Deze steenslag kan als laag worden aangebracht, maar

Figuur 1

kan ook gemengd worden met het eigenlijke grondmengsel (zie fig. 1). Naast de grovere steenslag heb ik in het bodemmengsel ook fijnere steenslag gebruikt, waaronder verbrokkelde mergel, steentjes en lavakorrels.

Een andere factor is het gehalte aan **organisch materiaal**, zoals halfverteerde bladresten. De meeste 'kalkorchideeën' staan op plaatsen die organisch materiaal bevatten (hellingbossen in Zuid-Limburg). Bij de aanleg kan men een geringe hoeveelheid (halfverteerd) organisch materiaal door de bodem mengen. Halfverteerd eikeblad en dennenaalden zijn hiervoor goed geschikt.

In mijn eigen tuin heb ik onderscheid gemaakt tussen de **bos- en graslandorchideeën**. De bossoorten staan op een matig voedselrijke bodem, met daarin halfverteerd eikeblad. De graslandsoorten staan op een schralere bodem. De planten worden hier incidenteel voorzien van halfverteerde dennenaalden. De aanwezige kalk in de bodem bevordert de omzetting van dit materiaal. Afhankelijk van de soort kan men bij het samenstellen van het mengsel ook bladresten mengen met mergel en fijne (of grovere) steenslag. Dit zorgt voor een luchtige en niet te vochtige bodem.

Standplaats en verzorging

Orchideeën verlangen een lichte standplaats, variërend van halfschaduw tot soms volle zon.

Het belangrijkste lijkt mij een warme plaats, bijvoorbeeld een zuidoost- of zuidhelling, die de felle middagzon enigszins wegneemt (hoewel in eigen tuin sommige soorten ook goed tegen de felle zon konden).

Het eerste jaar na het planten schijnt het kritische jaar te zijn voor

veel soorten. Met name het eerste winterseizoen is de orchidee gevoelig voor vocht en kan zij gemakkelijk weggroten. Dit geldt voor de soorten die in de herfst een bladrozet vormen. Het verraderlijke hiervan is dat dit in het begin slecht te zien is. Het lijkt dan alsof de rozetjes de winter goed zijn doorgekomen, maar deze worden in het vroege voorjaar alsnog zwart en verschrompelen. Ook na het eerste jaar blijft de plant gevoelig voor teveel vocht. Het is dus raadzaam in de herfst (oktober) een glasplaatje boven het rozet te plaatsen, dat het regenwater tegenhoudt. Men kan dit iedere herfst herhalen, maar zelf deed ik dit niet altijd. Een waterdoorlatende bodem is vaak voldoende.

Figuur 2

Naast het vochtprobleem is er nog vraag van **muizen**. In milieuschalen zal dit in het algemeen weinig problemen geven, maar in de tuin komt dit nogal eens voor. Door na het ontgraven van de (voedselrijke) grond een stuk fijnmazig gaas onder in de grond te leggen, kan de knol niet van onder aangevreten worden.

Conclusie

Het maken van een 'natuurlijk' milieu, waarin 'kalkorchideeën' zich kunnen uitzaaïen blijft een moeilijke zaak: de milieufactoren in de tuin zijn niet gelijk aan de natuurlijke omstandigheden. Ik heb dan ook gewerkt met volwassen planten. Het overhouden van 'kalkorchideeën' blijft vaak een kwestie van toewijding en enig geluk, met name geldt dit voor de kieskeurige soorten. Het meeste succes heb ik tot

nu toe gehad met *Ophrys*, *Orchis militaris* (Soldaatje), *Aceras anthrophorum* (Poppenorchis) en *Orchis mascula* (Mannetjesorchis). Deze soorten kunnen zich goed handhaven en onder gunstige omstandigheden (vegetatief) uitbreiden.

Niet kalkgebonden orchideeën

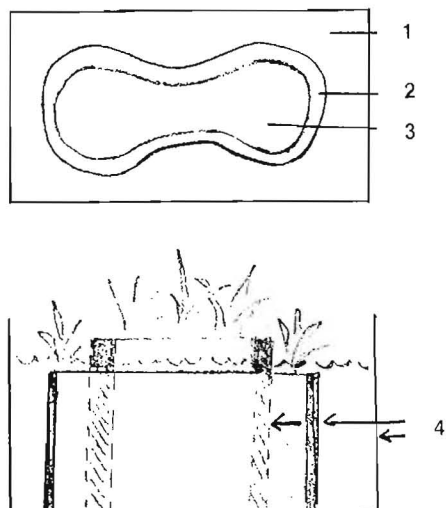
Tot nu toe heb ik alleen aandacht besteed aan 'kalkorchideeën'. Naast deze groep zijn er nog een aantal soorten die **niet direct kalkgebonden** zijn, maar wel goed zijn toe te passen in de heemtuin. De meeste soorten staan op vochtige tot natte bodems, andere prefereren een drogere grond. Orchideesoorten uit deze laatste groep zijn minder kieskeurig wat betreft milieuomstandigheden en kunnen zich goed handhaven, b.v. Keverorchis en Breedbladige wespenorchis. De Keverorchis is een soort van oudere bossen, die het in de gemiddelde tuingrond over het algemeen goed doet. Voor deze soort is een humeuze, vochtige en matig voedselrijke bodem al voldoende. Hij kan zich d.m.v. wortelstokken uitbreiden. De Breedbladige wespenorchis groeit behalve op oudere bosgronden ook op zwaardere bodems en komt veel in de Flevopolders voor (soms massaal langs hakselpaadjes in plantsoenen en bossen). Hier groeien ze dan optimaal in een kalkrijke kleiige bodem, met name op plaatsen waar sprake is van strooiselophopen. In de tuin kan dit bereikt worden door b.v. op een met klei gemengde bodem pleksgewijs met houtsnippers of bladmateriaal te werken.

Wat betreft de soorten uit de **natte milieus** gaat het vooral om soorten die sterker gebonden zijn aan mycorrhiza-schimmels. Net als bij de kalkminnende soorten kan men het beste een speciaal basismilieu maken, b.v. in een waterdichte schaal of moerasje, met als uitgangspunt een voedselarme bodem.

In het Amstelveense heempark **De Braak** (kwekerij) wordt veel met deze milieuschalen gewerkt.

In de instructietuinen van de **Noorderhof** in Zwolle (zie Oase Heemtuigids) zijn zelfs grote betonnen

bakken ingericht, met daarin een laag- en een hoogveenflora.

Figuur 3:
Milieubak naar Zwols voorbeeld

1. water
2. matig voedselrijke veenvegetatie
3. hoogveen
4. gemetselde keermuur

Er is op dit gebied dus heel wat mogelijk (fig.3).

Een goed medium vormt metselzand en turfmolm. Dit kan dan ook weer aangevuld worden met andere grondsoorten, zoals voedselarm lemig zand of leem. Zijn eenmaal de basisomstandigheden gecreëerd, dan kan men de soorten direct aanplanten of later uitzaaien. Aanplanten is mogelijk, maar lukt alleen bij de makkelijker soorten. In een goed basismilieu kan ook gezaaid worden. Een goed kiemingsmilieu voor orchideeën bestaat uit een zeer lage vegetatie van bladen levermossen met daartussen vaak Liggend vetmuur. Op drogere plaatsen heb ik orchideeën zien kiemen tussen planten van *Cotula squalida*. Goede resultaten geven **Rietorchis** en **Moeraswespenorchis**. In een aangelegd veenmoerasje naast een vijver kiemde twee jaar na aanleg al Rietorchis. Hierbij was één ouderplant na de aanleg ingeplant. Het orchideeënmilieu bestond hier uit Liggend vetmuur, Biggekruid (spontaan op de drogere plekken) en Veenpluis. Moeraswespenorchis is ook een weinig eisenende plant. Deze soort vind ik door zijn formaat ideaal voor milieuschalen en -bakken. In een mengsel van

metselzand en turfmolm kan deze soort zich vlot uitbreiden. Hij schijnt zelfs goed te kunnen gedijen op drogere gronden.

Voor de wat moeilijker soorten is wat meer tijd en geduld nodig. Van deze soorten zijn de **Gevlekte** en de **Meiorchis** nog de minst kieskeurige. Het milieu van de **Gevlekte orchis** is te creëren door op een ondergrond van voedselarm zand te werken met (kalkrijke) leem, b.v. een overgang van leem naar zand of zand afgewisseld door fracties leem.

Geschikte soorten

In de loop der jaren hebben sommige soorten zich redelijk goed kunnen handhaven in eigen tuin, andere zijn (o.a. door verhuizing) verdwenen. Naar aanleiding hiervan heb ik een lijst gemaakt met geschikte soorten, aangevuld met een aantal kritischer soorten. Met enige toewijding en geluk zijn deze goed over te houden.

Kalkrijke bodem

Soldaatje
Mannetjesorchis
Spinnenorchis
Bijenorchis

Moeilijker soorten:

Vliegenorchis
Hondskruid
Poppenorchis
Bergnachtorchis

Kalkarme bodem

Keverorchis (humeus)
Breedbladige wespenorchis (humeus, ook kleilig en kalkrijk)
Moeraswespenorchis (natte zand- en veenbodems; ook kalkrijk)
Rietorchis (vochtige tot natte zand- en venige bodems).

Moeilijker soorten:

Gevlekte orchis (vochtige tot natte lemige en venige bodems)
Breedbladige orchis (natte veen- en zandgronden)
Vleeskleurige orchis (natte veen- en zandgronden)
Meiorchis (natte veen- en zandbodem)
Welriekende nachtorchis (vochtige veen- en zandgronden)
Denneorchis (droge tot vochtige humeuze zandgronden, dennebodem)

Hondskruid in eigen tuin
foto: Henk-Jan v.d. Veen

Verkrijgbaarheid

Het is moeilijk om aan orchideeën te komen. Sommige tuincentra en (handels-)kwekerijen hebben soms enkele soorten in de verkoop, maar daar blijft het vaak bij. Door vitrocultuur zijn sommige soorten beter verkrijgbaar dan voorheen, zodat de komende jaren een groter aanbod van planten mogelijk is. Zelf heb ik de meeste soorten via enkele leden van de Orchideeënvereniging kunnen krijgen, welke door vitrocultuur vermeerderd waren. Deze vereniging schenkt de laatste jaren meer aandacht aan het vermeerderen van inheemse soorten. De herkomst van de aangeboden soorten op plantenbeurzen en ruilmarkten vind ik over het algemeen nogal dubieus. Bij de meeste planten heb ik het idee dat deze zijn uitgestoken. Heeft men eenmaal een betrouwbaar adres (liefhebber of heempark), dan is ruilen of kopen de moeite waard. □

Literatuur:

Zadovsky, O., Orchideeën in de tuin. Uitg. L.J. Veen, Amsterdam.
Westhoff, V. e.a., Wilde Planten I, II en III. 1970-1973, Uitg. Natuurmonumenten, 's-Graveland.

*Henk-Jan van der Veen werkt al sinds 1979 met wilde planten in tuinen en plantsoenen.
Zijn adres: Oostercluft 21,
8332 DA Steenwijk*